

*До разової спеціалізованої вченої ради
РСВР 050
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15*

ВІДГУК
офіційного опонента
докторки юридичних наук, професорки,
завідувачки кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Курман Тетяни Вікторівни
на дисертацію
Пахолюка Анатолія Михайловича
на тему:
«АГРАРНІ ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Аграрні фінансові правовідносини відіграють вкрай важливу роль у функціонуванні аграрного сектору економіки в цілому та сільськогосподарських підприємств зокрема. Адже саме за рахунок фінансових ресурсів стає можливим вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем як самих аграрних товаровиробників, так і сільських територій та держави загалом. Необхідність збереження та реалізації потужного аграрного потенціалу України й протидії наявним і прогнозованим загрозам воєнного стану вимагає дослідження й належного правового унормування аграрних фінансових відносин. Насамперед, особливої уваги заслуговують відносини у сфері державної фінансової і грантової підтримки, кредитування й оподаткування суб'єктів аграрного господарювання та ін. Однак, на даний час в аграрно-правовій літературі відсутні комплексні напрацювання, присвячені даній проблематиці. Саме тому науковий інтерес до даної проблематики є цілком обґрунтованим.

Значимість обраної тематики підвищується ще й тому, що вона відповідає плану науково-дослідної роботи кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України в рамках окремих аспектів теми «Організаційно-правові засади сталого розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні» (номер державної реєстрації 0119U100830).

З урахуванням вищезазначеного слід констатувати актуальність й особливе значення дослідження, присвяченого аграрним фінансовим правовідносинам у сучасних умовах.

Обґрунтованість наукових положень дисертації, їх достовірності і новизни. Обґрунтованість дослідження Пахолюка Анатолія Михайловича «Аграрні фінансові правовідносини», визначається, насамперед, опрацюванням різнобічної джерельної бази, що налічує 317 найменувань. Так, нормативною та емпіричною основою дисертації стали численні праці вітчизняних і зарубіжних учених, чинне законодавство України, міжнародні документи, постанови Верховного Суду тощо. Ретельне дослідження вказаних джерел дозволило дисертанту повною мірою досягти поставлених завдань.

Методи дослідження, які було використано дисертантом, склали те необхідне методологічне підґрунтя, що дозволило виконати повний та системний аналіз наведених джерел, сформулювати власні наукові висновки та пропозиції. Зокрема, *діалектичний метод* став у нагоді при дослідженні тенденцій розвитку аграрних фінансових правовідносин у взаємозв'язку з іншими соціально-економічними і правовими чинниками розвитку суспільства. За допомогою *логіко-семантичного методу* сформульовано понятійно-категорійний апарат дослідження й розкрито зміст понять «фінансові відносини», «фінансова діяльність», «аграрні фінансові правовідносини». *Метод аналізу* було покладено в основу вивчення наукових підходів до юридичної природи аграрних фінансових правовідносин, виявлення колізій і прогалин у законодавстві, яким вони регулюються.

Метод синтезу дозволив оцінити стан нормативно-правового регулювання аграрних фінансових відносин й визначити напрями їх розвитку. *Історико-правовий метод* використовувався дисертантом при дослідженні теоретико-правових засад розвитку аграрних фінансових відносин і законодавства у сфері їх регулювання. За допомогою *формально-юридичного методу* визначено зміст правових приписів, якими регламентуються аграрні фінансові відносини, а також їх окремі види. Використання *порівняльно-правового методу* дозволило дисертанту здійснити порівняльний аналіз законодавства країн ЄС із законодавством України у частині з'ясування особливостей оподаткування виробників сільськогосподарської продукції.

Структура дисертації Пахолюка А.М. є логічною й обумовленою задекларованими завданнями дослідження. Положення, що містить робота, побудовані на застосуванні переконливої системи аргументації, в якій вбачається власна авторська позиція.

У Розділі 1 «Теоретико-правові засади фінансових правовідносин в аграрній сфері» дисертантом досліджено доктринальні й законодавчі основи аграрних фінансових правовідносин, на основі чого вироблено низку висновків і рекомендацій, що характеризуються суттєвою новизною.

Зокрема, у першому підрозділі наголошується, що аграрним фінансовим правовідносинам належить важливе значення у механізмі правового регулювання аграрних відносин у сфері сталого розвитку сільських територій та ефективного функціонування аграрного бізнесу та сільськогосподарського виробництва. Нинішній стан фінансового забезпечення розвитку аграрної сфери економіки, поява нових видів аграрно-фінансових правовідносин та суттєве оновлення існуючих раніше зумовлюють необхідність удосконалення правового регулювання вказаних відносин та дослідження науково-правових засад їх становлення. Дисертант підкреслює, що розвиток наукових досліджень у даній сфері характеризується наявністю наукових праць уніфікованого та диференційованого характеру, присвячених окремим різновидам аграрних

фінансових правовідносин, залежно від виду фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції. Серед основних напрямків наукових досліджень аграрно-фінансових правовідносин здобувач виділяє наукові розвідки щодо: юридичної природи аграрних фінансових правовідносин та правових засад фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції; диференціації аграрних фінансових правовідносин у сфері: 1) формування, розподілу і використання відповідних майнових фондів суб'єктів господарювання; 2) агроінвестування; 3) страхування; 4) кредитування; 5) оподаткування; 6) державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції, у тому числі в умовах воєнного чи іншого надзвичайного стану; 7) охорони та захисту аграрних фінансових відносин від злочинних посягань.

Надалі у другому підрозділі дисертант акцентує увагу на тому, що для законодавства у сфері регулювання аграрних фінансових відносин характерним є комплексний характер і поєднання публічно-правових і приватноправових норм, при цьому такі норми діють не секторально, а одночасно. Це зумовлює необхідність встановлення балансу публічно-правових і приватноправових норм у аграрному праві, що може бути досягнуто за допомогою виваженої аграрної політики, яка охоплює політику у бюджетній, податковій, кредитній та інших сферах аграрної фінансової діяльності.

Доведено, що національне законодавство у сфері аграрних фінансових відносин за змістом можна класифікувати на окремі блоки правового регулювання: нормативно-правові акти, які закріплюють загальні засади фінансових правовідносин в аграрній сфері; ті, що визначають правосуб'єктність виробників сільськогосподарської продукції як учасників фінансових аграрних правовідносин та повноваження ОДВ і ОМС у сфері фінансових аграрних відносин; нормативно-правові акти, які регулюють особливості реалізації окремих видів аграрних фінансових правовідносин (кредитно-розрахункових, страхових, податкових та ін.); такі, що

регламентують охорону, захист у сфері фінансових аграрних відносин та законодавство про запобігання рейдерству в аграрній сфері.

У Розділі 2 здобувач переходить до дослідження юридичної природи аграрних фінансових відносин. В першому підрозділі сформульовано авторську дефініцію поняття «аграрні фінансові правовідносини» як майнових відносин, виражених у грошовій формі, врегульованих нормами аграрного, фінансового, цивільного, господарського та інших галузей права, що виникають, змінюються та припиняються у процесі фінансової діяльності виробників сільськогосподарської продукції та інших суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки (зокрема, при формуванні, розподілі і використанні їх фінансових ресурсів (майнових фондів), їх взаєморозрахунках між собою, фінансовими установами та бюджетами різних рівнів тощо), а також держави (в особі відповідних органів), органів місцевого самоврядування у процесі забезпечення державної фінансової підтримки вищезазначених осіб і фінансування заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій. У цьому ж підрозділі дисертантом проведено класифікацію аграрних фінансових правовідносин.

Другий підрозділ другого розділу присвячено суб'єктам аграрних фінансових правовідносин. Дисертантом аргументовано, що суб'єктами аграрних фінансових правовідносин виступають: з одного боку – держава, в особі: 1) ЦОВВ, що забезпечують здійснення публічної фінансової діяльності: а) загальної компетенції (Мінфін, Казначейство, ДПС тощо; б) галузеві (Мінагрополітики, Мінекономіки, Міндовкілля, Мінінфраструктури, Держпродспоживслужба) тощо; с) місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування 2) спеціалізовані державні фінансові установи (Фонд розвитку підприємництва, Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві, Фонди підтримки індивідуального житлового будівництва на селі, Український державний фонд підтримки фермерських господарств). З іншого боку – виробники сільськогосподарської продукції, а також інші суб'єкти аграрних правовідносин (ті, що здійснюють матеріально-

технічне обслуговування сільськогосподарських виробників; надають інформаційно-консультаційні та фінансові послуги; забезпечують функціонування аграрного ринку; здійснюють підготовку кадрів для села тощо)

У третьому підрозділі другого розділу доводиться, що внутрішні аграрні фінансові правовідносини регулюються низкою внутрішньогосподарських документів (Правила внутрішньогосподарської діяльності у сільгоспкооперативі, фінансові плани сільськогосподарських підприємств як елемент їх бізнес-планів тощо).

У Розділі 3 дисертант переходить до дослідження правового регулювання зовнішніх аграрних фінансових відносин. Перший підрозділ присвячено аналізу особливостей правового регулювання розрахунково-кредитних відносин в аграрному секторі економіки. Акцентовано увагу на тому, що лише сільськогосподарські товаровиробники (юридичні особи і ФОП – фізичні особи-підприємці) можуть скористатися різноманітними механізмами державного пільгового кредитування. Насамперед, це т. зв. «традиційні бюджетні програми» («Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників», «Надання кредитів фермерським господарствам»). Крім того, державою створено умови для забезпечення їх додатковою фінансовою підтримкою під час війни (за державною програмою «5–7–9», кредитування у рамках портфеля кредитів). Зазначено, що фізичні особи – громадяни України, які ведуть ОСГ, так і не отримали доступу до дешевих кредитних ресурсів. Дисертантом запропоновано ряд пропозицій щодо удосконалення чинного аграрного законодавства, зокрема, Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України».

У другому підрозділі здобувачем підкреслено, що аграрні страхові відносини є невід'ємною складовою аграрних фінансових правовідносин. Страхування в аграрній сфері, на думку дисертанта, а відтак і розвиток аграрних страхових правовідносин, є важливим інструментом для успішного функціонування сільського господарства та ефективним захистом аграрних

відносин, однак практична відсутність страхових компаній, які включені до переліку страховиків, які мають право на страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, свідчить про неефективність на даний час державної підтримки в даній сфері, що ймовірно зумовлено військовою агресією РФ проти України та ускладненням експортних операцій із сільськогосподарською продукцією, зменшенням податкових надходжень до бюджету внаслідок бойових дій та тимчасової окупації деяких аграрних регіонів України. Запропоновано визначення поняття «аграрні страхові правовідносини» у широкому та вузькому розумінні. Виокремлено наступні форми страхування: 1) самострахування; 2) взаємне страхування; 3) комерційне страхування, кожній з яких притаманні відповідні форми страхових фондів. Запропоновано розвивати неприбуткову форму взаємного страхування шляхом стимулювання страхової кооперації у аграрному секторі економіки.

Третій підрозділ присвячено особливостям правового регулювання податкових відносин в аграрній сфері. Акцентується увага на тому, що оподаткування податком на прибуток підприємств аграрної галузі окремо не виділяється у загальній системі оподаткування, а лише передбачає надання певних спеціальних умов щодо подання звітності та розрахунку фінансового результату. Обґрунтовано, що особливістю податкових відносин за участю виробників сільськогосподарської продукції є наявність спеціальних режимів оподаткування, податків, характерних лише для сфери сільськогосподарського виробництва, специфічні вимоги до таких платників та об'єкт оподаткування. Дисертантом доводиться, що сільськогосподарські товаровиробники, які обрали загальну систему оподаткування, потребують спеціальних умов оподаткування (знижену чи нульову ставку податку на прибуток), зокрема оподаткування селоутворюючих підприємств (наприклад, СФГ), які працюють в сільських місцевостях, що наразі не відображено в податковому законодавстві. На підставі проведеного аналізу здобувачем

сформульовано низку висновків та опрацьовано пропозиції щодо удосконалення чинного аграрного законодавства.

В цілому, дисертація є збалансованою, має обґрунтовані висновки і пропозиції щодо вдосконалення чинного аграрного законодавства. Автором повною мірою вирішено поставлені завдання. Обсяг роботи відповідає встановленим вимогам, а сформульовані в дисертації висновки характеризуються науковою новизною і достовірністю.

Повнота викладу одержаних результатів. Основні положення дисертаційної роботи Пахолюка А.М. «Аграрні фінансові правовідносини» є повною мірою апробованими і знайшли своє відображення у 8 опублікованих працях: 3 з яких опубліковані у наукових фахових виданнях України і 5 з яких були опубліковані у збірниках тез доповідей до матеріалів наукових конференцій. Висновки, пропозиції та рекомендації, що містяться у дисертації, мають суттєве теоретичне та практичне значення й можуть бути використаними у: 1) нормотворчій діяльності – як підґрунтя при вдосконаленні законодавства, зокрема, розробленні змін і доповнень до нормативно-правових актів, що регулюють аграрні фінансові відносини; 2) науково-дослідницькій роботі – для подальших наукових розвідок у сфері аграрного та фінансового права в контексті забезпечення державної фінансової підтримки аграрного сектору економіки у воєнний та післявоєнний періоди; 3) навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Аграрне право», «Фінансове право», «Правові основи сталого розвитку сільських територій», а також при підготовці навчальної та навчально-методичної літератури із цих дисциплін; 4) у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності реалізації законодавства, що регулює аграрні фінансові відносини.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Надаючи в цілому високий позитивний висновок дисертаційному дослідженню Пахолюка А.М. «Аграрні фінансові правовідносини», не можна не звернути увагу на деякі положення, що мають дискусійний характер:

1. Дисертантом у п. 1.2 зроблено висновок, що для законодавства у сфері аграрних фінансових відносин характерним є поєднання публічно-правових і приватноправових норм, при цьому такі норми діють не секторально, а одночасно (с. 44). На наш погляд, секторальна дія правових норм знаходить свій прояв у просторі (чи за колом регульованих відносин), тоді як одночасна – у часі. Тож дана теза здобувача потребує уточнення.

2. Потребує додаткової аргументації позиція здобувача щодо віднесення до законодавства у сфері аграрних фінансових відносин блоку законодавства про запобігання рейдерству в аграрній сфері (с. 56, 59), адже, як відомо, рейдерство може бути пов'язане не лише з вчиненням протиправних дій у сфері фінансової діяльності сільськогосподарського підприємства, але й з іншими діями (викраденням врожаю, захопленням нерухомого майна та ін.). Більш доцільним вбачається віднесення норм законодавства про запобігання рейдерству в аграрній сфері до інституту захисту права аграрних товаровиробників або визнання його комплексного, міжгалузевого характеру.

3. До аграрних фінансових відносин з державним та місцевими бюджетами дисертантом на с. 69 віднесено відносини з фінансування державою окремих заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку сільських територій. Враховуючи необхідність реалізації ЦСР в агросфері, хотілось би почути думку дисертанта, які заходи із забезпечення сталого розвитку сільських територій належать до пріоритетних і яким чином має здійснюватися їх фінансування.

4. У підрозділі 2.3. дисертант доходить висновку, що внутрішні аграрні фінансові правовідносини регулюються низкою внутрішньогосподарських документів, серед яких названо Правила внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу і фінансовий план як елемент бізнес-плану сільськогосподарського підприємства. Було б цікаво дізнатися думку дисертанта щодо юридичної природи фінансового плану сільгосппідприємства.

5. Підрозділ 2.3 присвячено дослідженню особливостей внутрішніх аграрних фінансових правовідносин, аналізу їх видів. Однак поза увагою залишилися відносини у сфері фінансового менеджменту, внутрішньогосподарського фінансового контролю й аудиту. Виникає питання: чи відносить їх дисертант до внутрішніх аграрних фінансових правовідносин?

В цілому, висловлені зауваження є суто дискусійними, не мають принципового характеру, а тому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації. Дисертаційна робота характеризується єдністю змісту, цільовою спрямованістю та є особистим внеском автора в аграрно-правову науку.

Загальний висновок. Дисертація здобувача виконана на високому теоретичному рівні, в роботі містяться наукові результати, що отримані внаслідок ґрунтовного наукового комплексного дослідження. Дисертація є завершеною, самостійною кваліфікованою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати. Будь-яких проявів академічної недоброчесності виявлено не було. На підставі викладеного вважаю, що дисертація Пахолюка А.М. «Аграрні фінансові правовідносини» відповідає спеціальності 081 «Право», вимогам п.п. 6, 7, 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а його автор – Пахолук Анатолій Михайлович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Тетяна КУРМАН

